

Virginija VASILIAUSKIENĖ
Vytauto Didžiojo universitetas

ATRIBUTINIŲ JUNGINIŲ MODELIAI MIKALOJAUS DAUKŠOS „POSTILĖJE“ IR ANTANO BARANAUSKO TARMŲ TEKSTUOSE

1. Įvadinės pastabos

Ankstesniuose savo straipsniuose, paskelbtuose „Lietuvių kalbotyros klausimuose“ (Vasiliauskiene, 1995, 124–142; 1997, 104–121) esu aptarusi atributinių junginių modelius originaliuose Konstantino Sirvydo pamoksluose „Punktai sakymų“ ir kompiliaciniame Jono Bretkūno „Postilės“ tekste. Minėtų tekstų analizė ir statistiniai duomenys leido iškelti keletą prielaidų apie atributinių junginių dėmenų tvarką senojoje lietuvių kalboje:

1. Senųjų raštų kalbą, matyt, veikė lotynų ir lenkų kalboms būdingas atributinio junginio modelis, kuriame būdvardis dažniau eina prieš daiktavardį, o genityvas vartojamas postpoziciškai. Tai veikiausiai padėjo postpozicijai suteikti „aukštojo stiliaus“ statusą (Vasiliauskiene, 1997, 119).

2. Lotynų ir lenkų kalbos didesnę įtaką yra padariusios Sirvydo „Punktų sakymų“ atributinių junginių dėmenų tvarkai. Šio pamokslų rinkinio autorius gausiau vartojo retorinio pobūdžio raiškos priemones. Jo pamokslai parašyti puošniu, ekspresyviu stiliumi, būdingu baroko epochai, todėl juose daug inversijos atvejų (Vasiliauskiene, 1995, 137).

3. Dažnesnę pažyminį postpoziciją „Punktuose sakymų“ galėjo sąlygoti autoariaus tarmė (Vasiliauskiene, 1995, 137).

4. Kitų kalbų įtaka negalėjo būti vienintelė galima tokios dažnos daiktavardžio genityvo pažyminio postpozicijos priežastis (Vasiliauskiene, 1997, 119).

Siekdama tas prielaidas patikrinti, atributinio junginio dėmenų tvarką ėmiausi tyrinėti verstiniame tekste – ištraukoje iš Daukšos „Postilės“ (377–408 psl.) – ir Baranausko rinktuose Rytų Lietuvos tarmių tekstuose (1–116 psl.)¹. Daukšos vertimas buvo lyginamas su Jakubo Wujeko postilės tekstu².

¹ Litauische Mundarten, gesammelt von A. Baranowski, Band I: Texte aus dem Weberschen Nachlass herausgegeben von Dr. Franz Specht... Leipzig, 1920.

² Postille Katholickiey mnieyszey... czæsc wtora. Przez. Dr. Iakvba Wvyka. Krakow, 1617.

1 lentelė

Šaltinis	Skaitvardinis pažyminys			Įvardinis pažyminys			Būdvardinis pažyminys			Dalyvinis pažyminys		
	Pr	Po	%	Pr	Po	%	Pr	Po	%	Pr	Po	%
	PS	80	4	95.2	1008	83	92.4	556	403	58	39	90
DP	95	4	96	423	181	70	291	160	64.5	32	40	55.6
BM	193	3	98.5	1061	33	97	587	56	91.3	92	27	22.7
BrP	82	-	100	530	40	93	407	66	86	40	19	32.2

Daukšos „Postilės“ (DP) ištraukoje ištyrinėta 1226 junginių su derinamuoju ir 896 junginių su nederinamuoju pažyminiu dėmenų tvarka, o minėtuose Baranausko tarmių tekstuose (BM) šių pažyminių pozicija aptarta atitinkamai 2052 ir 1097 junginiuose.

2. Derinamųjų pažyminių vieta

2.1. Palyginę naujus statistinius duomenis su ankstesniais (1 lentelė; plačiau apie derinamųjų pažyminių vietą PS ir BrP žr. Vasilienė, 1995) matome, kad skaitvardinis ir įvardinis pažyminys visuose tyrinėtuose šaltiniuose dažniausiai vartojamas prepoziciškai (skaitvardžių postpozicijos atvejų pasitaiko iki 4%, o įvardžių – iki 7,6%, išskyrus DP, kur dėl derinamųjų savybinių įvardžių *manas, tawas, sawas* vartojimo įvardinio pažyminio postpozicija dažnesnė – Po 30%; išsamiau žr. 2.2.1; 1 ir 3 lentelės). Būdvardžio prepozicija šiuose šaltiniuose taip pat dominuoja, bet vartojimo dažnumas atskiruose veikaluose yra skirtingas. Būdvardis po pažymimojo žodžio dažniausiai eina „Punktuose sakymų“ (Po 42%) ir Daukšos „Postilėje“ (Po 35,5%). Taigi būdvardžio vieta originaliame tekste ir vertime beveik sutampa, postpozicija netgi dažnesnė pirmajame. Rytų Lietuvos tarmių tekstuose postpozicijos atvejų gerokai mažiau (BM: Po 8,7%); čia būdvardis eina po pažymimojo žodžio panašiu dažnumu kaip Bretkūno „Postilėje“ (BrP: Po 14%).

Dalyvinio pažyminio postpozicija dominuoja „Punktuose sakymų“ (Po 69,8%) ir Daukšos „Postilėje“ (Po 55,6%). Bretkūno „Postilėje“ (Po 32,2%) ir tarmių tekstuose (Po 22,7%) vartojamam dalyviniam pažyminiui būdingesnė prepozicija.

Būdvardinio ir dalyvinio pažyminio vartojimas turi bendrų bruožų PS ir DP bei BrP ir BM: pirmajai grupei būdingenė šių pažyminių postpozicija (dalyvinio pažyminio postpozicija netgi vyrauja), o antrajai – prepozicija.

Skirtingos morfologinės raiškos derinamieji pažyminiai senojoje lietuvių kalboje vartojami pagal tam tikrą aiškia sistemą: visuose šaltiniuose skaitvardžio prepozicija yra dažniausia; įvardis prieš pažymimąjį žodį eina šiek tiek rečiau už skaitvardį; būdvardis vartojamas prepoziciškai dažniau už dalyvį, bet rečiau už įvardį. Abstrakčių kalbos dalių pozicija daiktavardinėje frazėje yra labiau apibrėžta, o konkretesnių – būdvardžių, dalyvių – gali daugiau įvairuoti.

2.2.1. Derinamųjų pažyminių pozicija Wujeko postilėje ir Daukšos vertime beveik sutampa (žr. 2 lentelę; į lentelę neįtraukti statistiniai duomenys apie skaitvardinius pažyminius dėl mažo jų kiekio). Abiejuose tekstuose labiausiai skiriasi įvardžio, einančio postpozicinio genityvo pažyminiu, vieta:

Derinamojo pažyminio pozicija Daukšos ir Wujeko pamokslų tekstuose

2 lentelė

Derinamieji pažyminiai	Derinamojo pažyminio pozicija lietuviškame ir lenkiškame tekste sutampa		Derinamojo pažyminio pozicija lietuviškame ir lenkiškame tekste skiriasi	
	Pr-Pr(%)	Po-Po(%)	Pr-Po(%)	Po-Po(%)
Būdvardiniai	97.6	97.5	2.4	2.5
Įvardiniai	96.2	98.9	3.8	1.1
Dalyviniai	96.9	97.5	3.1	2.5

prizopostiiimo kiek wieno žmogaus 389₂₆ – przygotowania człowieka k a ż d e - g o 795;

pawaizdu a n o tiuno ne teisauš 392₂₅ – przykładem włodarza o n e g o niesprawiedliwego 801;

žmones sz i t o pasaulo 379₃₅₋₃₆ – ludzie świata t e g o 778;

izmintingusius žmones t o pasaulo 378₇ – mądre ludzie świata t e g o 775;

ing maręs t o pasaulo 379₁₅ – w morze świata t e g o 777;

izg tų misernų marių t o pasaulo 380₃₇ – z tego mizernego morza świata t e g o 779;

tu izdirgusių gerių t o pasaulo 384₃₆ – tych sprosnych roskoszy świata t e g o 787;

kunigaikszczyui t o pasaulo 395₂₈₋₂₉ – Książęciu świata t e g o 808.

Galinė įvardžio pozicija junginyje iš kelių komponentų lietuvių kalboje, matyt, yra per daug neįprasta.

Kiti įvardžio pozicijos nesutapimo atvejai:

(1) *aną dieną* 390₁₁ – *dnia onego* 796; *ne wienos wietos* 385₁ – *mieysca żadnego* 787; *tą priliginimą* 381₂ – *przypowieść tę* 780;

(2) *tarnų anų* 381₉₋₁₀ – *onych sług* 780; *kanczių anu* 392₃₄ – *onych mąk* 801.

Daukšos „Postilėje“ labai retai pasitaiko nekaitomų savybinių kilmininkų *mano*, *tawo*, *sawo*; čia beveik visur vartojami derinamieji savybiniai įvardžiai *manas*, *tawas*, *sawas* (žr. 3 lentelę). Kaip ir lenkiškame Wujeko tekste, „Postilėje“ jie yra derinami su savo pažymimaisiais žodžiais:

tarnas manas DP 390₄₃₋₄₄ – *sługa moy* 797;

pasiuntinius manus 392₁₇ – *posły moie* 800;

szirdiie sawoie 385₁₃ – *w sercu swoim* 788;

Wieszpati sawam 391₅₀ – *panu swemu* 799;

koių tawųių 382₁₇₋₁₈ – *nog twoich* 782;

žeme tawą 395₃₅ – *ziemię twoie* 808;

manus Apaštalus 784₃ – *memi Apostołami* 785;

sawus penigus 388₂₇ – *swe pieniądze* 793.

Tačiau jų vieta daiktavardžio atžvilgiu ryškiai skiriasi nuo kitų derinamųjų pažymių – Daukšos pamoksluose dominuoja *manas*, *tawas*, *sawas* postpozicija (Po 93,1%), pvz.:

Ganikig awis manas DP 383₄₉. *Iei asz Diawu iusų o kurg baime mano i* DP 405₇. *Girdeiome kaip tularopas downas / ir kodrin skirias ir ne wienariopai Wieszpatis iżdaliio tarnamus sawiemus* DP 389₅₂₋₃₉₀₁. *Seskis ant dęszines manos / nęť padesiu priesakius tawusius pakoių koių tawųių* DP 382₁₇₋₁₈.

Savybinių įvardžių pozicija Daukšos „Postilėje“

3 lentelė

Įvardis	Prepozicinis		Postpozicinis	
	sk.	%	sk.	%
io, ios, iu	16	18.4	71	81.6
iusu	–	–	1	100
manas	3	12	22	88
mano	–	–	6	100
musu	5	10	45	90
sawas	8	7	107	93
sawo	7	19.4	29	80.6
tawas	–	–	19	100
tawo	1	12.5	7	87.5

Kiti derinamieji įvardžiai šiame veikale dažniausiai vartojami prepoziciškai (Pr 92,6%). Taigi savo pozicija daiktavardžio atžvilgiu derinamieji savybiniai įvardžiai labai artimi savybiniams kilmininkams, randamiems Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos (DLK) raštuose (plg. su PS – Po 70,1% ir DP – Po 84,5%; 4 lentelė). Tik atsižvelgę į šią aplinkybę galime paaiškinti, kodėl įvardiniai derinamieji pažyminiai Daukšos „Postilėje“ dažniau vartojami postpoziciškai negu kituose šaltiniuose (jų postpozicija čia siekia 30%).

2.2.2. Būdvardžio ir dalyvio vieta lenkiškame tekste ir lietuviškame vertime taip pat skiriasi labai retai:

(1) Lietuviškame teks, te postpozicinis, lenkiškame – prepozicinis:

ing szali tolim-a 381₃ – *w daleka kraine* 780;

(2) Lietuviškame tekste prepozicinis, lenkiškame – postpozicinis:

ant geru darbu 388₄₅ – *na vczynki dobre* 794;

gerump darbump 391₃₄ – *do vczynkow dobrych* 799;

patogus daiktas 402₂₀ – *rzecz podobna* 820;

anos pekios isz mintingosios mergos 387₂₆ – *one pięć panien mądrych* 791;

ant sawo tikrujų pecių 405₂₃ – *na swych ramionach własnych* 827.

2.3. Baranausko tarmių tekstuose buvo patyrinėti būdvardinio, dalyvinio ir įvardinio pažyminio postpozicijos motyvai.

2.3.1. Du būdvardžiai ar dalyviai, kai jie eina po pažymimojo daiktavardžio, yra pabrėžiami:

Tipot unt kriousziouis tos upas buwo žilwitys iszpuwis, kiauras BM 10. *Wenomot užwydou unt smelyno nuogo, pliko žoči napžetusio, ... tunczus, sukimus didalo stułpo smelo, apaczoj juodo debasio...* BM 55–56. *Ežaras Szioulu platus ir jilgas, o kai žiemū ažuszuła, pilnas esti wisokiu studintu, mažu ir didalu* BM 44. *Szes laikes ti kape platus ketwirtoti, a unt kapu mura koplytela* BM 105. *Buwo žmogus sanas, bagotas* BM 10.

Kai kuriais atvejais pabrėžiamas ir vienas būdvardis ar dalyvis, pavartotas postpoziciškai:

Margys, kunigaiksztyš Punia apigardžiu, vyras didže narsus, pilnas meilas tewiszkas... BM 106. *Yra w yru mokytu, daktaru, inžinieriu, technologu...* BM 109. *Tai warpas žodina žmogu nuwargusi aperawot Diewui tos denos wisus wargus jir prokaitus* BM 23. *Miestalys dabar gražus i mažu yra namu nenauju* BM 110. *Lai kas netrum pas jo preje, bat kryžoke da negateje prisiartit prie sienu ir užgriaut rawu* BM 106.

Retkarčiais gali būti stipriau akcentuojamas ir postpozicinio būdvardžio pažyminasis daiktavardis (ypač einantis priešpaskutinėje frazės pozicijoje ir atraminiu šalutinio pažyminio sakinio žodžiu):

...akmenys tie, apie katros sanalys doug tureja ka apsakynet, kep zerkote, apszwiesti sautes, spindeja; kep akys links mos, ke aszaris laji isz laimos... BM 91. Pri bažny-
czei rozu warpinyczi aukшту, kuria matasi labai toli BM 110. Rada griczalej
bobu sanu, katroj susigaileja jos, absaka kad ateja unt smerties i prizadeja iszretawot
BM 111.

Unt gala karalis isz tu dzauksmu pakela bunkatu didali BM 95. ...bet widuj ju
gyweno sanobej ir dougiausia do tabagywena tykumas, meite didate, swaczu myleji-
mas, wenybe, boime Wieszpates Diwo... BM 62.

Kai kuriu terminologizuotu junginiu demenu tvarka galėjo būti pasiskolinta iš
kitų kalbų tiesiogiai arba per įvairius raštus, ypač religinius, ir jau tapusi lietuvių
kalboje įprasta:

Kai teip wisa pamatai ... nei pojoutos žmogous baapijama wisa, ku Wieszpats
Oukszczausia žmogui sutaise BM 62. Nesibijok, atsoke kurmonas, ijejis sakyk,
kad bus karwelei kapti BM 13. ...e sidobru, esu, ataduok klabonui ir papraszyk,
kad atlaikytu Misziasszwintas ir zekwijas ažu mono dusziu BM 42.

2.3.2. Įvardiniai pažyminiai tarmių tekstuose postpoziciškai vartojami panašiais
atvejais kaip ir „Punktuose sakymų“ bei Bretkūno „Postilėje“: (1) kai sakinyje pabrė-
žiamas daiktavardis; (2) kai įvardis su daiktavardžiu susijęs apoziciniu santykiu; (3) ant-
rojoje, enklitinėje, sakinio pozicijoje.

(1) Nabuwa ni wienam užginti isz kaimynu ijeit priziūret soda ta BM 93. Suse-
di wisi apie statu tias katri pakabinti buwa krotalys su pauksztali to BM 94. Tos
wisas paki neateja czesassas, miegojo BM 110. Noriunt wiso ape Jewaidus, sa-
nius wiso kius, wokeczukus, oitiwarus surinkt dougalo raikia asijemimo BM 59.
Do lig musu czesom doug posakoja istorijū wiso kiū apie buitit tu czesu... BM 67.
Kas tewu sawo szenawos, tom pinigai szitie BM 10. Ponai kai kurie pirma
žmogous naturadawo szunio wietoj BM 25. Czanoj tiktai lygiai kaip pro szoli eidamas
žwiłgtarejou, arbo lig szaszeli koki parodžou BM 59. Paskuj užugana galwijus ir
žamuczai talieka pirmykszczai stabarelai, łoukdami wel wisi pawosario kito BM
66. Namale tu laimingu gywintoju nabuwa nu prastuju, bat greiczou kep magnata
kokia BM 89.

(2) Tadu wisi pargwoltu insiplesze ir owinu poti iszwore BM 47. Plotas wi-
sas regis lygiai naiszpasakytai brungi, skaisti, graži, kwepjunti skara BM 61.

(3) Kalnissas tariczos swacza lauka, pilnam apitaisi sawa, akmenys tie,
apie katros sanalys doug tureja ka apsakynet, kep zerkote, apszwiesti sautes, spindeja
BM 91. Ałka to yra Aukmergas walstijo susisiekiant su Panewežia, parapijo Suba-
czos BM 105. Žmonas tie wadinasi lietuwes, arba lietuwinikes BM 108. Rowas
anas tas pats, oukszczou paminetas, wadinamas Piestupys, iszplasztas upelo no kołnū
Szwintojon tekunczio... BM 64.

2.3.3. Kontrastinį kirtį turintys (t.y. tarp savęs priešinami) įvardiniai ar būdvardi-
niai pažyminiai gali eiti ir prieš, ir po pažymimojo žodžio:

...tai is sawa atsijeme, a raszta kas lika, atadawe ubagam t o s u l y c z a s, kur pamokstu sake BM 54. Lawai gywana tunkos ir pustynios ale unt sanotuwes kad jou naba-
goła gaudyt łoukiniu źweriu, tadu prisiartina unt w i a t a s t o k i a s kur gywana źmo-
nas ir esti labai baisūs del źmoniu... BM 2.

Tep asz isitraukis peili isz kaszanes, nusipjowio szmotu wirszutines oukles, mis-
lijo kad, prisiriszis pri a p a t i n e p u s e tu wirszutini, nusitaist galesi lig žame BM 96.

2.4. Kaip ir Sirvydo „Puntuose sakymų“, tarmių tekstuose pasitaiko nemažai de-
rinamojo pažyminio distancinės prepozicijos atvejų.

2.4.1. Prepozicinis būdvardis nuo pažymimojo žodžio gali būti atskirtas: (1) veiks-
mažodžio formos; (2) įvardžio, einančio tiesioginiu papildiniu; (3) kelių žodžių grupės:

(1) *No szitu katuriu kołnu tan szonan unt Anykszczus, d i d a l y s traukisis m i -
s z k a s sanobinios czesas BM 67. Kurias smagus iszkołoy unt moksto, e netikis unt
ledo m a ž e s n i turi p a w o g u nuo taworszczu na kaip tas, kurias netikis unt moksto,
bet gerei czuźinejas unt ledo BM 44. Kelū no bromū szwintorious net lik durim baźnyc-
zos źalom apsodino egłełem BM 70. Unt p a s k u t i n i u atsistojus koju, e
pirmutinem łazdas sugłabojus ir tupinti Zobiełu ... norejus suniurkyt BM 67.*

(2) *Szirdis wis sznypsza jai patyłom, kad d i d a ł a jos l i n k s m y b a łaukiunt BM 95.*

(3) *D i d a ł i sau źmogis padora u s z k o d u, dirbdamas walig kita rodas, ala gari
nasuprotis rodas BM 35.*

Minėtais atvejais būdvardis su pažymimuoju daiktavardžiu sudaro rėminę kon-
strukciją.

Būdvardį nuo daiktavardžio gali atskirti ir prepoziciškai pavartotas nederina-
masis pažyminys, reiškiamas prielinksnine konstrukcija (apie panašius atvejus
„Puntuose sakymų“ žr. V a s i l i a u s k i e n ė, 1995, 138–140) bei kilmininką val-
dantis neapibrėžiamasis įvardis *kelatas*. Šiuo atveju žodžiai, atskiriantys būdvardinį
pažyminį nuo pažymimojo daiktavardžio, su pastaruoju yra susiję tiesioginiu sin-
taksiniu ryšiu:

*Unt szito kołno saniou stoweji katury ouksztu stulpai, unt tu stulpu padarita buwus
n a d i d a ł e isz lintelū b u d e ł e, isz jos ponai par triubas gałedawi unźiūret net Wilniū
BM 65.*

*Unt wieno ... kołno kriousziuous ... do ir lik sziołei usiturejo ū ź o l i n i u s u r a t e j u -
s i ū kelatas k a ł m u BM 65.*

Atskirtas nuo savo pažymimojo daiktavardžio kitų žodžių, būdvardinis pažyminys
stipriau akcentuojamas.

2.4.2. Prie pirmojoje sakinio pozicijoje einančio būdvardžio *wienas* gali šlietis en-
klitinės dalelytės *tikte, tiktei*:

*Wienas tikte motarys, nors joms narodu tokiam linksmam czesi, sedźi
griczoj... BM 102. Wienus tiktei karala sunus tegalejo unt to kałna usz-
szlauszt BM 113.*

Įvardį nuo daiktavardžio gali skirti antroje sakinio vietoje einančios enklitinės dalelės *tai, ti, wel*:

Toku tai karoni medwagius korodawi BM 66. *Szitoki tai miszku, kur meszkos gyweno, pradiedai turejo natol no pakluones* BM 69. *... tokiu ti žwe-relū ir wisokiū poukszczū pilni kumpai buwi* BM 67. *Kito wel karto, rudanio czesi wieno gspadorious jauczias prapuolis* BM 68.

Tarp įvardinio derinamojo pažyminio ir daiktavardžio įsiterpia (1) prielinksninė konstrukcija; (2) dalelė:

(1) *... par striuku czesu jis pralinka kitis unt ougima ma dżis ta soda* BM 93.

(2) *Ala atsirodys toj paczoy ulyczoy koks tinai łaidokas* BM 66.

3. Genityvo pažyminio vieta

3.1.1. Daiktavardžio genityvas visuose tyrinėtuose šaltiniuose dažniau vartojamas po pažymimojo daiktavardžio (4 lentelė). Šio pažyminio postpozicija dominuoja DLK raštuose – Sirvydo „Punktuose sakymų“ ir Daukšos „Postilėje“. Daukša aptariamus atributinius junginius į lietuvių kalbą vertė pažodžiui: tad genityvo pozicija Wujeko postilėje ir vertime beveik visur sutampa:

ant sunų Adomo DP 394₂₁₋₂₂ – *nad syny Adamowemi* 805;

siłas kuno DP 389₇ – *siły cielesne* 794;

izg kuno mergos DP 396₁₈₋₁₉ – *z ciała Panienskigo* 809;

izg rąkos moteriszkes DP 398₁₀₋₁₁ – *z ręki niewiasty* 813;

tiosos łobie DP 384₃₂ – *prawdziwe bogactwa* 786;

kuno nuodemes DP 393₄₆ – *cielesne grzechy* 804;

bę žmonię ędesio DP 378₃₃ – *bez ludzkiego pokarmu* 775;

ziedo iszlaidimas DP 398₂₉ – *kwiata wypuszczenie* 814.

Tyrinėtoje ištraukoje tesiskiria trijų daiktavardinių pažyminių vieta (vertime jie eina prieš pažymimąjį žodį):

dągaus karalistę DP 391₄₃ – *krolestwa niebieskiego* 799;

ant intikeimo tiesos DP 378₅₋₆ – *na wiarę prawdziwą* 775;

pagalei W. Christaus žadeiima DP 389₄₁₋₄₂ – *wedle obietnice Pana Chrystusowey* 795.

Tiesa, kai kuriais atvejais junginys su genityvu atitinka Wujeko postilės sudurtinį žodį:

akies mirgtėreime DP 378₂₀₋₂₁ – *ocemgnienu* 775;

sakitoių žodžio Diewo DP 377₂₄ – *kaznodzieiow* 774.

Iš pateiktų pavyzdžių matome, kad Wujeko postilės derinamąjį pažyminį lietuviškame vertime labai dažnai atitinka genityvas.

Wujeko postilėje daiktavardžio genityvas prieš pažymimąjį žodį pasakomas labai retai. Šiuo atveju pažyminio pozicija ir jo forma abiejuose tekstuose sutampa:

Lenkiškame tekste:

(1) ... o niewiasto osobliwie vwielbiona, nade wszystkie niewiasty błogostawiona, rodziców naprawicielko, potomków ożywiicielko 813. (2) A przetoż dary ich y bogactwa wezmą: że skąd oni mogli się weselić, y być błogostawieni, stąd się rozmnoży sprawiedliwych wesele y błogostawienstwo 789. (3) Iesli tak z ręki niewiasty zawisto y wszystkich nas zbawienie, y niewinności naprawiene, y nieprzyaciela zwyciężenie 813.

Lietuviškame tekste:

(1) O stebuklingoii ir wisokio pagerbimo werczeusioii Merga/ o žmona ipaczei padidintoii/ ant wissų žmonių pagirta/ gimditoių pataisitoie/ palikunių atgiditoie DP 397³⁷⁻³⁹. (2) Ir todrinag downas iu/ ir lobius atims: iog izg kur anis galeio džeugtis: ir but pałaiminti/ izg to paduksisis teisu iu džeugsmas ir pałaiminimas DP 385⁴¹⁻⁴³. (3) Iei teip izg rąkos moteriszkes vžswiro ir wissu musu izgelbeimas/ir nekaltumo pataisimas/ ir priesakio pergaleiimas/tadag... DP 398¹⁰⁻¹¹.

3.1.2. Daiktavardžio genityvo vieta pažymimojo žodžio atžvilgiu Bretkūno „Postilėje“ ir tarmių tekstuose įvairuoja (Po: BrP 67,6%; BM 58,3%; Sirvydo ir Daukšos pamoksluose ryškiau dominuoja postpozicija).

Baranausko užrašytuose Rytų Lietuvos tarmėse įprastinė, emfazės nesąlygojama daiktavardžio genityvo vieta yra prieš pažymimąjį žodį:

Senys norejis su pogalu aźmuszt, ala natropijis, tik b o c z k o s s z p u n k u i s z m u s z y s ... BM 51. *Szczeslywas tas jaunikaitys tad katras su Diewa padejimu tropija sawa pawadinimu...* BM 115. *Tai jom błogai, atsoke pati, a komgi ruszioja kurmono t a u k u s, tolou tora pati* BM 29. *Kad pirmus datyrimus napasiwada, pamislija pigasniu spasabu atrast mariu gitumu* BM 101. *Do ir to nagan, tarpu apraszytū łopiniu wietom rungos, wietom lig sidobro blizguczai twokso, tai upelai, tai upes ir eziarai* BM 61. *Perejo wosaros linksmybes, grazybe ir prasidejo rudanio gousybe* BM 55.

Peržiūrėtuose tarmių tekstuose daiktavardžio genityvo vartosena po pažymimojo žodžio, kaip ir kituose tyrinėtuose šaltiniuose, yra susijusi su priešprieša (1) arba enfaze (2):

(1) ... *dabar pamatai, kad o k y s ż a b o l o u s* kaikadu esti szwiesasnias ažu a k i s m o t u n c z o BM 10. *Karolus, kurs wisus ju żodzius girdejo; g o r b i n t o j u i D i e w o d o w e p ł a d e ĩ p i r o g o, e g o r b i n t o j u i s o w o, b a k a n e l i d u o n o s ...* BM 43. *Tewyna lewu yra tai ł u n k o s A f r i k o s i r s z ł i t t o s i o s s z o l y s A z i j o s* BM 2. ...yra ir bus amžinas paminklas lietuwju narsybes, wartus p ł u k s n a s T a c i t a, k a n k l u O m e r a BM 108.

(2) *Wisis prigimimis, tartum, storojas pergalet atwogu panos* BM 92. ... *pragyweno musū sanalus ir prosanalus, ir dabar twirtina mum apso kymus sanobjū* BM 65. ... *pažins kas te yra nosi kalt ouksztyni, wisiszke atsiduot unt sawa spekos ir atwogos; pažins kad protis yra wožnasnys už atwogu ir speku žmogos* BM 92. ... *liepa pritaisyt pinkis labe jilgus linciugus, unt katuriu karczu, po wienu unt kožnas kartias, o pinktoi unt wirszos suda dal dawima žinias reikali* BM 101.

Po pažymimojo žodžio dažnai eina ir du postpoziciniai genityvai sujungti jungtukais ir; arba:

Aszgi woikszczodamas aplink rumus karolous ir ponu, retu kadu gaunu mažiou kaip sidabrini BM 43. *Ar gi ir jam, keip yra aukszczaus paraszyta, tas czesas, czesas wienu zabowu, czesas joku ir sztuku, negreit pareina* BM 115. *Polkwenas ... szauka brolus redystas ir wisu kariumeni sawa ir grumasi su drūsybe arala arba lūta unt lietuwju skyriu* BM 104.

Kai kuriais atvejais postpozicijos motyvai tarmių tekstuose nėra visai aiškūs:

Par slobnumu kuna, nikokie džauksmei nebegali ji pralinksminti BM 116. *Wiske burte buwa nelinksmus, ugnis žinyczas tumses dumes ruseje* BM 107. *Jou wabalys plysziuosi sienu prodada žodinti gaspadoriu sawo gesmati* BM 22. *Patika ir jam tikejimis bumbizu, bo pazwaliji wisomat jest mesu...* BM 85.

Genityvą linkstama vartoti postpoziciškai, kai prieš pažymimąjį daiktavardį eina prielinksnis (1). Beje, priešingi atvejai taip pat nėra reti (2):

(1) *isz mestelo Anykszczu* BM 57; *isz akiu Aniutes* BM 90; *po inwadimui Blaiwystes* BM 59; *lik durim bažnyczos* BM 70; *par Apweizdū Diewo; unt walas diewu* BM 106, *su skuru jauczo* BM 6; *nuo weidu jounuju* BM 15; *unt wirszous kołno* BM 66; *del pasamdi-ma kutias* BM 77; *po pałoci karalos* BM 87; *unt sodu karalos* BM 89; *pri pałociu karalos* BM 89; *unt kłausima karalos* 94; *del užmokeimo kaniwołui* BM 78; *tarp skyriu lietuwju* BM 104; *unt skyriu lietuvju* BM 104; *isz bloszkima lazdos* BM 112–113; *anot žodziu Kotzebue* BM 108; *apie reikatūs keliones* BM 114; *už perkintejimus keliones* BM 116; *par slobnumu kuna* BM 116; *ažu akis motunczio* BM 10; *unt bałsa nabasznika Wyskupa* 108; *su runku numirela* BM 110; *isz pasakojima pauksztes* BM 94; *isz pradžias pawasaria* BM 102; *unt sienu pyła* BM 107; *unt wirszos suda* BM 101; *po žiniu tawu* BM 3.

(2) *su aukso tarbu* BM 53; *isz Anykszczu paropijos* BM 64; *prie bažnyczos durim* BM 42; *su Diewa padejimu* BM 115; *no Gudu žemes* BM 108; *unt karolous stoło* BM 33; *po kołno pakriutu* BM 65; *su kirwjo pinczu* BM 71; *už karalos kuczorios* BM 86; *unt lietuwju skyriu* BM 104; *no Linku žemas* BM 108; *isz progaro galybes* BM 53; *unt Rygas krasztu* BM 104; *ape sanowas gadyni* BM 27; *už sasariu gałwos* BM 88; *priesz saulās tekejimu* BM 104; *par Szioulu studintus* BM 45.

Kaitaliojant genityvo vietą daiktavardžio atžvilgiu, matyt, siekiama visą pasakymą padaryti raiškesnį, gyvesnį:

Atka to yra Auk mergas walstijo susisiekiant su Panewežia, parapijo Subaczos, Tiltagalau taukuosi arba galusode, pamarnake, arti intekejima tas upas Lewenin BM 105. Žmogaus gywenimas yra prilygintas wisokiemus daiktams BM 114. Ar gi ne teip yr su gywenimu žmogaus? BM 115. Ir su gywanimu žmogaus wiszkum teip BM 116. ... bet widuj ju gyweno sanobej ir dougiausia do tabagywena tykumas, ramumas, meite didate, swaczu mylejimas, wienybe, boime Wieszpates Diewo... BM 62. Sztai atojo jir laikas szenapjuczo, iszeina su žibunczom plieno dalgem kirstu gražiausiu louko kwetkelu BM 22.

Aptariamoms daiktavardinės frazės genityvas gali eiti šalutinio pažyminio sakinio atraminiu žodžiu. Tokiais atvejais tarmių tekstuose (kaip ir dabartinėje bendrinėje kalboje) jis eina prieš pat šalutinį sakinį (PS ir BrP atraminio žodžio pozicija nėra taip apibrėžta; žr. Vasiliauskienė, 1997, 110).

Pralaidus kalatu menasiu, pastoja abidwi sasarys tar naitem neapkinzamos sausas a r i e s, kurios laima užudaga szirdys wyrasniuju baisu liepsnu naapikuntos ir užwydejima BM 87. ... jie dalija tarp sawi pasipyli kruwu pinigū, kurios tunakt atajema nu wienu pakeleiwinga žmogos... BM 100. ... aszgi nors trumpei apraszysiu szitu tikrai nelaimingu atsitikimu žodžeis studinto, kurias prie tom buwo ir kuriom labjou možna wieryt... BM 45.

3.1.3. Baranausko užrašytuose tarmių tekstuose kiek dažniau negu kituose tyrinėtuose šaltiniuose daiktavardžio kilmininkas vartojamas su mato ar kiekybės reikšmės daiktavardžiais. Rasta 62 tokie junginiai: 44 junginių kilmininkas eina po daiktavardžio (Po 71%), 18 vartojamas prepoziciškai (29%). Vadinasi, minėtuose tarmių tekstuose, kaip ir dabartinėje bendrinėje kalboje, šiam junginių tipui postpozicija yra būdingesnė (Ambrazas, 1986, 97; DLKG, 1994, 512, 655–656; LKG, 1976, 202–203). Šios reikšmės junginių pagrindinis dėmuo pasako kiekybę, o priklausomasis – tos kiekybės turinį. Tokius junginius Vitas Labutis yra siūlęs laikyti atskiru semantiiniu tipu (Labutis, 1976, 78; 1994a, 50; 1998, 70). Žodžių tvarka tokiuose junginiuose gali atlikti reikšmės skyrimo funkciją: kilmininkas, pasakytas po daiktavardžio, žymi kiekybę, o pavartotas prepoziciškai – paskirtį ar savybę. Tačiau prepozicijos atveju kilmininkas dažnai esti dvireikšmis, homonimiškas (Ambrazas, 1986, 97; DLKG, 1994, 656).

Kai minėtuose tarmių tekstuose kilmininkas eina antroje vietoje, dažniausiai labiau akcentuojama kiekybė:

Žmonas stiprias waldžias apginami, gale wienybe gywindami, žemi dirbdami, usipelnit kusneli duonas, szirdinge laimindami ir garbindami sawa Sutwartoji BM 109. ... nuweja unt karczamu, pasijema kwortu ari ełkas ir gera; ale łabe markatnis BM 73. Tureia sauju kanapiu; pradejo asz wyt isz tu kanapiu aukli nelabe Drutu BM 96. Unt gała pasaka, jei koks atsirastu, katris pasakis ku, o asze nawierisi, te

tas gous mana duktari ir pusi karalystas BM 74. *Natrukus susado wisi ažu stoło, pasipyła žednas po kruwupinigu ir pradejo kožnas mažuot* BM 3. *Žmogus su wažimu puodu wažiuodamas miestan, pamotis kad szuwa łopi drosko...* BM 52.

Daiktavardis, einantis su prepoziciniu kilmininku, irgi gali nurodyti kiekybę, nors tokiomis atvejais kilmininkas visuomet turi ir kitokios reikmės atspalvį:

Nupirka agaradnikis žames kusneli, pasistatis namelis... BM 89. *Natol no karzamos pamotis, žmoniu pułkas apstoji kažinkoki doiktu...* BM 71.

Žodžių tvarka panaudota reikšmei skirti šiuose sakiniuose:

Iszkasa didali kotitu pinigų, tiku tik abudu ikela wažiman. Susado paskuj abudu unt pinigų kotito ir wažiuoja namo BM 29.

Prepoziciniam kilmininkui būdinga paskirties, savybės reikšmė:

Arklys ir pinigų masznate BM 78. ... *e ažu raistelo kitas status kotnas ažu Stulpakalni truputi žamesnys ... apskritas aplink kaip duonos pładete* BM 66. *Ir padawa razboinikas tiem žmonam duonos bakaneli su žymažu, ku turejo* BM 12.

Žodžių tvarkos įvairavimą šio tipo junginiuose ne visuomet galime paaiškinti reikšmės skirtumu (prepozicinis kilmininkas homonimiškas). Kilmininko vieta čia kaitaliojama siekiant padaryti tekstą raiškesnį ir palengvinti adresatui geriau suvokti perduodamą informaciją:

... tai wiku, dobitu, pałożirniu łopiniai marguliuoja, tai griku szmota i, kaip worszkiu nukresti bołtuoja, tai unt gało pokiłos dirwos žirniu, ar rouswai, ar bałtai gražiai žydi... BM 60. *Karolus, kurs wisus ju žodžius girdejo, gorbintojui Diewo dowe pładeti pirogo, e gorbintojui sawo, bakaneli duonos, ir intejo bažnyczon...* *Po miszom szwintom susedi abudu wolgytu prałauže wienas pirogo pładeti, kitas duonos bakaneli. Isz duonos bakanelo pasipyłe roudonieji* BM 43.

3.1.4. Kai kurie abstraktesnės reikšmės daiktavardžiai, pvz.: *widury, apaczoj, galu, pabeigoj, užduryj* ir kt., valdantys kilmininką, yra artimi prielinksniams ar polinksniams (LKG II, 1971, 580–581; 607–609; DLKG, 1994, 438, 446). Minėtų žodžių morfologinė klasė dažnai paaiškėja iš jų leksinės reikšmės ir pozicijos kilmininko atžvilgiu. Pasakyti prieš kilmininką, šie žodžiai paprastai atlieka prielinksnio funkciją:

... ijejo widun, nieko widuj narado kaip tik staliuku widury griczetas... BM 33. *Jom bewarkiunt atojo kažno isz kur sanelys ir jounikoiti tieszydamas liepe sowo sesari nuneszt koplyczon widuryj girios ir pakawot* BM 53. ... *pasijieszkojo ir atrodo widuryj łouko bałali ir ir szłuoja ładu teip szczyrei, kad net jiem prokaitas par weidus bega* BM 44. *Wienokart kažinkoks gaspadorois widury nakties iszejo oran apwaikszczotu namu...* BM 8. *Widury a słas sedeja to žine su kirwju ir kapoje gatwas kareiwjam* BM 107. *Wenomat užwydou unt smelyno nuogo, pliko ... tunczus, sukimus didalo stulpo smelo, apaczoj juodo debasio, tomel judunczo wirszuj, lig werdunczo* BM 55–56. *Ala jiem raikė, kaip nuwažiuojunt, taip atwažiuojunt, wažiuot pro*

szali dworo BM 29. ... o atrodis numirusi atsiklaupe ga tu koju pasimetstu azu jo dusziu... BM 49. Unt ga ta ma tu ponaitys sugriza nama BM 82. ...tiktai likis unt go to u lycz os wienas sanelys BM 5. Unt paskutiniu atsistojus koju, e pirmuti- nem lazdas suglabojus ir tupinti Zobietu u z duryj ke l m o, gniouzdama lazdas, nore- jus suniurkyt BM 67. ... buwo tei p a b e i g o j S p o l u m e n a s i o... BM 45.

Pavartoti postpoziciškai, jie gali eiti genityvo pažymimuoju daiktavardžiu (1) arba polinksniu (2):

(1) *Jonukis pasodina szakali grajijuncza madzia unt wisugrazasnios wietos s o d a w i d u r y* BM 93.

(2) *Žinama, waikelai, Ponai kaikure pirma žmogaus naturadawo szunio wie- toj* BM 25.

3.1.5. Daiktavardžio genityvo distancinė pozicija tarmių tekstuose reta:

(1) *Cza, żodzu sokunt, grażus Storieczu buwo magazinas* BM 69. (2) *Ala tam wakari, kaip dasizinojo ape Wyskup o Szioulin pribuwim u, tol dougiou swie- to... BM 70.* (3) *O te pradzi darba pawasaria czesigaspadoriu ir szeimy- niszkiu* BM 103. (4) *Žmones darbinykai i(sz)sigundi tam mati no dirwu bego sle- niuos, bijodami, kad atainunczo wie su to napapu tu n a g u o s* BM 56.

3.2. Įvardžio genityvo postpozicija vyrauja DLK raštuose: Sirvydo pamoksluose (Po 70,1%) ir Daukšos „Postilės“ vertime (Po 84,5%); Kompiliaciniėje Bretkūno „Po- stilėje“ ir tarmių tekstuose vartojamam įvardžio genityvui būdingesnė prepozicija (Pr: BrP 69,1%; BM 86,4%; žr. 4 lentelę).

Daiktavardžio ir įvardžio genityvo pozicija originaliame, verstiniame ir tarmių tekstuose

4 lentelė

Šaltinis	Daiktavardžio genityvas				Įvardžio genityvas			
	Pr		Po		Pr		Po	
	sk.	%	sk.	%	sk.	%	sk.	%
PS	247	19.3	1044	80.7	271	29.9	635	70.1
DP	72	13.1	472	86.9	30	15.5	163	84.5
BM	258	41.7	361	58.3	413	86.4	65	13.6
BrP	165	32.4	345	67.6	246	69.1	110	30.9

Buvo pastebėta, kad postpozicinę įvardžio genityvo vartoseną „Punktuose saky- mų“ galėjo skatinti lotynų kalba (žr. V a s i l i a u s k i e n ė 1997, 115–117). Daukšos „Postilėje“ šių įvardžių postpozicija vyrauja dėl pažodinio vertimo.

3.2.1. Tyrinėtoje Daukšos „Postilės“ ištraukoje ir ją atitinkančiame Wujeko pa- mokslų tekste aptariamų įvardžių vieta daiktavardžio atžvilgiu skiriasi labai retai. Rasti tik 4 nesutapimo atvejai:

(1) *ant io įsakimo DP 380₁₈ – na roskažanie iego 779;*
sawo netikumio ir nodboiimo 378₁₉ – gnusność y niedbałstwo swoje 775;

(2) *akise iu 394₃₆ – przed ich oczyma 806;*
Wieszpatis musu mielauses 387₇ – nasz Pan miłościwy 791.

Jau buvo minėta, kad lietuviško teksto kilmininką Wujeko pamokslų rinkinyje atitinka savybinis įvardis, plg.:

*Ktory tedy widzisz wiele innych rzeczy, przecz nie widzisz tak wielkiey swey nie-
b e s p i e c z n o ś ć i? 800.*

*Kuris tad regi daug kitų daiktų/ kodrin ne regi teip didžio sawo smurto DP
392₁₇₋₁₈.*

3.2.2. Įvardžio genityvas peržiūrėtuose rytų Lietuvos tarmių tekstuose prepoziciškai vartojamas dažniau negu kituose tyrinėjamuose šaltiniuose (86,4%; žr. 4 lentelę). Tai įprastinė, nežymėta ir neemfatinė jo pozicija.

*Tarp tu akmanu yra ir t a w a b r o l e BM 92. Prałaidus kalatu dienu, buwa jau wisai
ponyste ta karalos žinami apie ja w a i k i s BM 95. Metai, padejimas naduoda, na-
dałoidža ju s z i r d i m p r a ž i s t . . . BM 63. Wienu nakt nuwejo s a w o d a r ž a n i r p o -
k a s a s a w o p i n i g u s p o ž e m a m BM 9. Dungi pasitika mani m a n a t a t u s z y s i r
m a t u t a . . , a l i e i d a m i s a t g a l s u s i t i k o t a w a t e w a l i s a i n a n c z i s s u t a r b a l e m BM 74.
Sanalys musu p r o s z y m o p a k ł o u s a a t s i s a d o s z a l y j , a t s i k o s e j o j i r t o r a BM 25.*

Įvardžio genityvo postpozicinė vartosena čia, kaip ir kituose tyrinėtuose šaltiniuose, yra motyvuota emfazės. Postpozicinis įvardžio genityvas dažnai eina frazės gale:

*Lokajus paajis tolyn, poliepe tom kuoku pawyt jos, užmuszt wisus ir atneszt tarbu ir
k i r w i s j u BM 34. Teipaja nadelos noktyj w a ž i o w i d w i e j o s ž m o g u s s u p a c z u s o -
w o , w i d u ł o u k i p r o k r y ų i u . . . BM 58. Tos wisas, paki neateja czesas tas, miegojo; pasku
parejo n a m o l i n s a w o BM 110. . . n e i k i t e , b o p o n u s m u s u j u m u s u ų m u s z
BM 113. Tokio krasztalu, tokio kumburelu Wieszpats Diewas isz m i ł a s z i r d y s t e s
s o w o t e i k e s m u m u s a p d o w a n o t BM 63. Mislyjou saw wienas, d u s z i a i m o n o n i e -
k o n e p a d a r y s i , n a t u r i u n t d u s z i o s m o n o w o l o s BM 26.*

Labiau pabrėžiamas ir šalutinio pažyminio sakinio atraminis žodis, kai po jo eina įvardžio kilmininkas (plg. su įprastiniu atveju):

*Sułauka unt gała waike m o t y n o s s a w a , s u k u r i o p o u ų g i m i m i d a n e s i m a t a
BM 95.*

*Szitu dirbunt ji, mota jo k a i m y n a s , s u k a t r u o j i s d a ų n a i k a l b a d a w o s , i r a t a i -
n u n c z o j n o k t y i s z k a s a j o p i n i g u s BM 9.*

Iš 5 lentelės matyti, kad tarmių tekstuose dažniausiai postpoziciškai vartojama įvardžio forma *mano*. Keliais atvejais ji randame po daiktavardžio, einančio kreipiniu, apstabarėjusiam junginyje:

*... t e w e l i m o n o m i e ł a s a i , a s z a s m u t a w o s u n u s BM 21. W a k a l m a n a
m i e l i s , t u m a t e d a u g k a l w i n u s a w a t o j B i r ų u p a r a p i j o BM 84. B r o l y s m a n a*

m i e ł u s, j i g a s z e ž i n o, k a d t u j e b a w a i k s z c z o d a m u s p o m i s z k u n u s i g u n d e n o t o k i u s t r o s z n i u ž w e r i u B M 99.

Tokia jo vieta tautosakoje ir šnekamojoje kalboje yra gana įprasta ir pastebėta ne vieno kalbininko (G i r d e n i e n ė, 167–168).

Įvardžių genityvo pozicija Baranausko tarmių tekstuose

5 lentelė

Įvardžio genityvas	Prepozicinis		Postpozicinis	
	sk.	%	sk.	%
jo, jos, ju	108	84.4	20	15.6
jusu	2	66.7	1	33.3
mano	30	78.9	8	21.1
musu	28	87.5	4	12.5
sawo	201	86.6	31	13.4
tawo	10	100	–	–

Postpozicinis įvardžio genityvas gali turėti kontrastinį kirtį:

... g o r b i n t o j u i D i e w o d o w e p l a d e l i p i r o g o, e g o r b i n t o j u i s o w o, b a k a n e l i d u o n o s, i r i n t e j o b a ų n y c z o n B M 43.

Pakilioje, emfatinėje kalboje įvardžio genityvo pozicija įvairuoja:

Ž m o n e l e s s o k e m, ž i u r i n t, m i n k u c z a i, p r a s t u c z a i, b e t d u s z i o s j u d i d a l e s, g r o ų i o s. D i d a l e j u m e i l e, p r i s r i s z i m a s u n t W i e s z p a t i D i e w u. S z i r d y s, t r o s z k i m a i j u g r o ų u s B M 63. ... a s z n a d a l t a j u m p a s z o u k i o, k e p j u s m a n i s z m a t i n e j a t, a s z n o r i, k a d j u s u n o r i s, w a k a r n a k t i s z b u r n o s i s z s i n e r i s, b u t u i s z p i l d y t i s u n t ł a i m e s j u s u B M 87. ... n a g a l e j a ... u ų p o n a w o t s a w a b a i s u m i s z i r d i e s j o s, b a t k u ł a b j o u b a i s u m u s a w a r o d a, t u d o u g i o u p r i d a w a j a i a t w o g o s... B M 91.

Įvardžio kilmininkas kai kuriais atvejais būna dviprasmiškas. Jo sintaksiniai ryšiai su kitais sakinio žodžiais gali paaiškėti tik iš konteksto:

(1) *... i r t a s p o n i s d a w a j a m d a l n u n a s z i m a b e d n i e m ž m o n a l a m p a m a c z a s s a w a a r k l i, u n t k a t r a j i s p a t s b u d a w a j o d i n e d a w a B M 79.*

(2) *... n a a t a t r a u k a t a s a p s a k i n e j i m i s s a n a l a n i u n t ž i n k s n i a n u p a s i s z w i n t i m a j o s B M 79.*

Pirmajame sakinyje *sawa* eina daiktavardžio *arkli* nederinamuoju pažyminiu; antrojo sakinio gale einantis įvardis *jos* yra tiesioginis papildinys.

3.2.3. Kaip jau minėta, įvairius enklitinius žodelius linkstama vartoti antrojoje sakinio pozicijoje. Įvardžio genityvas gali būti atskirtas nuo pažymimojo žodžio enklitinės dalelytės *gi*:

...paczu gi sawa liepa iszwast isz tu namalu...BM 94. ...genio nakludis orkli gi sowo paguldys BM 52. ...atojis wagis mono juodojo orklo nepamatys patumsy; towo gi bołtujj tuoj pamatys BM 7.

Enklitinėje pozicijoje dažnai atsiduria ir pats įvardžio kilmininkas. Jis šliejasi prie sakinio pradžioje einančio daiktavardžio:

M o t y n u j o isz pleczkelu jo smerti pajuta, atjoja ir teip padara, keip apsaka sunus pri isiskirimei BM 113. S t i p r u m a s j o pasiroda mažasnys isz bloszkima łazdos BM 112–113. ... d u n t y s i o teip stiprus, kad jis jeis lingwei goła sutrioszkit wisokius kaułus. O k y s j o žiba patumsy kaip katas ir jis nokty goła matyt... BM 2. S a s a r y s j o s, nors ir palika ba wietos, wienok buwa łabe kontantos... BM 88. Jie nekłausa, p o n u j o užmūsza, i teip apsejo lik szesztam dwarai BM 113. ... o k y s m u s ū nano-rom ažuklus, asikabins, asitures kur nor, isz kur naweikiai baatatrauksma BM 60. ... o k y s m u s ū nausituretū BM 60.

4. Išvados

1. Būdvardiniai, dalyviniai ir genityvo pažyminiai daiktavardžio atžvilgiu išsidėsto panašiu dažnumu (1) PS ir DP (dažnesnė postpozicija; ryškesnė lotynų ir lenkų kalbų įtaka, ypač įvardinio pažyminio pozicijai) bei (2) BrP ir BM (dažnesnė prepozicija; daiktavardžio genityvo pozicijos įvairavimas; žr. lenteles).

Tačiau kai kurių bendrų atributinio junginio vartosenos ypatybių randame ir „Punktuose sakymų“ bei Baranausko tarmių tekstuose, pvz.: (a) įvairūs enklitiniai žodeliai dažnokai eina antrojoje vietoje; (b) nereti būdvardžio distancinės prepozicijos atvejai; (c) daiktavardžio genityvo pozicija nėra apibrėžta.

Įvertinę lotynų ir lenkų kalbų įtaką „Punktams sakymų“ ir atsižvelgę į šio šaltinio religinį pobūdį, galime teigti, kad iš esmės atributinio junginio modelis „Punktuose sakymų“ ir tarmių tekstuose sutampa.

Bet šis modelis kai kuriais atžvilgiais skiriasi nuo dabartinės bendrinės kalbos atributinio junginio modelio: (1) daiktavardžio genityvo pozicija senojoje lietuvių kalboje nebuvo taip griežtai apibrėžta; (2) būdvardinis pažymins buvo pasakomas po daiktavardžio dažniau negu dabartinėje bendrinėje kalboje; (3) postpozicinis būdvardis ir daiktavardžio genityvas tik kai kuriais atvejais buvo pabrėžiamas (t.y. tik kai kurių postpozicija buvo žymėta); (4) antrojoje vietoje dažnai ėjo enklitiniai įvardžiai ir dalelytės; (5) įvardis buvo vartojamas postpoziciškai (kaip enklitikas) siekiant pabrėžti daiktavardį, ypač dažnai neinformatyviame frazės gale; (6) šalutinis pažyminio sakinsys dažnai buvo pasakomas ne iškart po to atributinio junginio dėmens, su kuriuo yra siejamas.

Šios išvados skatino toliau tirti atributinių junginių dėmenų tvarką kituose šaltiniuose: originaliuose Kiprijono Lukausko pamoksluose (XVIII a.), XIX a. vidurio

lietuvių didaktinėje prozoje (Antanas Tatarė, Motiejus Valančius, Petras Gomalevskis, Juozapas Silvestras Dovydaitis) ir to paties laikotarpio istoriniuose veikaluose (Motiejus Valančius, Simonas Daukantas),– nes turimi duomenys nerodė jokios atributinių junginių modelių raidos. Gauti preliminarūs naujųjų tekstų analizės rezultatai vėl leidžia iškelti keletą prielaidų:

1. Dažnesnė būdvardinio pažyminio ir daiktavardžio genityvo postpozicija būdingesnė Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos religiniams raštams.

2. Žemaičių tarme rašiusių didaktinės prozos autorių raštuose daiktavardžio genityvo prepozicija dažnesnė negu rašiusių aukštaitiškai.

PATTERNS OF THE ATTRIBUTE PHRASE IN DAUKŠA'S „POSTILĖ“ AND DIALECTAL TEXTS COMPILED BY ANTANAS BARANAUSKAS

Summary

The placement of the adjective, the participle and the genitive attribute in a noun phrase is very similar both in 1) „Punktai sakymų“ and Daukša's „Postilė“ (postposition is more frequent; the influence of Latin and Polish is evident, especially in the case of the genitive pronoun) and 2) in Bretkūnas' „Postilė“ and dialectal texts compiled by Baranauskas (preposition is more frequent; the placement of the genitive noun varies).

Similar features could be found in „Punktai sakymų“ and dialectal texts.

But the patterns of the attribute phrase constituents in Old Lithuanian differ in certain cases from those of Modern Lithuanian: (a) the position of the genitive attribute was less strictly determined in Old Lithuanian; (b) the adjective more frequently follows the head noun than in Modern Lithuanian; (c) the postposed genitive and the adjective attribute in some cases may have a more prominent stress only; (d) very often enclitics occupy second position in the sentence.

These conclusions initiated further research into the attribute phrase (K. Lukauskas' „Sermons“ (18th c.) and the didactic prose of the 19th c.) because the data obtained did not reveal any change in the attribute phrase word order.

Preliminary results enable us to put forward several hypotheses, the most important of these is as follows: in written works the standard attribute phrase with the preposed adjective and the postposed genitive noun (actually its placement was not determined) has been preserved for almost 300 years.

SUTRUMPINIMAI

- AdjN* būdvardinis pažyminys; prepozicinis būdvardinis pažyminys.
BrB Biblia tatau estu Wissas Schwentas Raschtas Lietuwischai pergulditas per Janą Bretkuną ... Karaliaucziue (1579–1590).
BrP Postilla tatau estu Trumpas ir prastas ischguldimas Evangeliu... Per Jana Bretkuna ... Karaliaucziue ... 1591.
BM Litauische Mundarten, ges. von A. Baranowski, I: Texte. Hrsg. F. Specht, Leipzig, 1920.
DP Postilla Catholica ... Per Kunigą Mikaloiv Davkszą ... Wilniui ... 1599.
GenN daiktavardžio genityvas; prepozicinis daiktavardžio genityvas.
Gen_p N įvardžio genityvas; prepozicinis įvardžio genityvas.

- Gen(p)N** įvardžio genityvas; prepozicinis įvardžio genityvas.
N daiktavardis; pažymimasis žodis.
NAdj postpozicinis būdvardinis pažyminys.
NGen postpozicinis daiktavardžio genityvas.
NGen_p postpozicinis įvardžio genityvas.
NPron postpozicinis derinamasis pažyminys, išreikštas įvardžiu.
NumN skaitvardinis derinamasis pažyminys.
Po postpozicinių.
Pr prepozicinių.
PronN įvardžiu išreikštas derinamasis pažyminys; prepozicinis derinamasis pažyminys, išreikštas įvardžiu.
PS Pvnkty kazan ... Litewskim ięzykiem z wytłumaczeniem na Polskie przez Księdza Konstantego Szyrwida ... W Wilnie ... 1629.

LITERATŪRA

- Ambrzas V., 1982, Žodžių tvarka ir baltų kalbų sakinio tipo rekonstrukcija, – Blt XVIII (2) 100–118.
 Ambrzas V., 1986, Dabartinės lietuvių kalbos žodžių tvarkos modeliai, – Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A ser., III, 92–102.
 DLKG – Dabartinės lietuvių kalbos gramatika, Vilnius, 1994.
 Fomkin V., R. Rodman, 1988, An introduction to language, Fort Worth, Chicago.
 Girdenienė D., 1971, Aktualioji skaida ir jos vaidmuo bei reiškimo būdai lietuvių kalboje, – Klb XXII (1) 35–47.
 Girdenienė D., 1981, Derinamojo pažyminio vieta tarminėje ir bendrinėje lietuvių kalboje, – Blt XVII (2) 156–169.
 Labutis V., 1976, Žodžių junginių problemos, Vilnius.
 Labutis V., 1994, Lietuvių kalbos sintaksė, Vilnius.
 Labutis V., 1998, Lietuvių kalbos sintaksė, Vilnius.
 LKG II – Lietuvių kalbos gramatika, II, Vilnius, 1971.
 LKG III – Lietuvių kalbos gramatika, III, Vilnius, 1976.
 Mallinson G., B. J. Blake, 1981, Language typology, Amsterdam.
 Vasiliauskiene V., 1994, On the placement of the genitive attribute in Old Lithuanian, – Dept. of General Linguistics University of Umeå, Report 35, 99–115.
 Vasiliauskiene V., 1995, Derinamojo pažyminio vieta senojoje lietuvių kalboje, – LKK XXXIII 124–142.
 Vasiliauskiene V., 1997, Daiktavardžio ir įvardžio genityvo vieta senojoje lietuvių kalboje, – LKK XXXVIII 104–121.
 Vasiliauskiene V., 1977a, Senųjų raštų atributinės konstrukcijos, – Darbai ir dienos, IV, 99–109.
 Wackernagel J., 1953, Kleine Schriften, I, Göttingen.